

Ioan-Aurel Pop
PĂMÂNTUL
ȘI ȚARA
ÎN EVUL MEDIU
ROMÂNESC

Secolele XIII-XVI

Cuprins

<i>Notă asupra lucrării</i>	7
Prolog	9
Generalități	19
Pământul în secolul al XIII-lea în interiorul și în afara arcului Carpaților	28
Conducători politici români și țările lor (secolul al XIII-lea)	33
Denumirile pământului/moșiilor (<i>terra, possessio, villa, praedium, sessio</i>)	39
Din ce era formată o moșie?	44
Pământul juzilor sau cnezilor: judecia și cnezatul	55
Domeniul regal în Transilvania	76
Mecanismele acordării donației funciare în Ungaria post-arpadiană	83
Disputa pentru Țara Hațegului dintre voievozii români și regii ungari în secolul al XIII-lea	103
Pământul, stăpânii și supușii în Țara Românească și Moldova în Evul Mediu	114
Controlul domniei asupra teritoriilor stăpânite în Transilvania de Mircea cel Bătrân	136
Despre „moldovenii” din Maramureș	149
Urmașii lui Dragoș, descălecătorul Moldovei, în Maramureș și Ungaria	156
Tăria daniilor domnești și Sinodul de la Niceea (325 d.Hr.)	163
Hotarul dintre Transilvania și Țara Românească	179
Folosințele și aparținătoarele. Monopolurile senioriale	183
Moștenirea pământului de către femei	190
Stăpânirea superioară a suveranului (<i>dominium eminens</i>); darea calului și prădalica	196
Legăturile dintre oameni și rostul lor; numele de Țara Românească în Evul Mediu	211
Numele de valah și român/rumân, de Valahia și Țara Românească/Rumânească; conștiința romanității românilor în Evul Mediu	229
Concluzii. Sentimentul pământului la români	255
<i>Bibliografie</i>	259

Prolog

Am fost surprins și chiar contrariat când am citit, în timpul studenției, caracterizarea făcută de Nicolae Iorga statului medieval Țara Românească (cel de pe la 1350-1400), privit ca un stat de-a dreptul „național” și „modern”. Mirarea venea nu doar din cauza educației „materialist-dialectice” sau „marxiste”, făcute și ea, pe ici, pe colo, la liceu și la facultate. Profesorii mei în general și cei de istorie medievală în special erau oameni erudiți, cu studii interbelice, la universități de prestigiu. Erau oameni care nu aplicau decât formal „politica partidului”, care ne dădeau lecturi serioase, din autori precum Marc Bloch, Georges Duby, Fernand Braudel sau Jacques Le Goff, care știau „ce este feudalitatea”¹ și ce este „senioria”² din cadrul feudalismului. Când am dat de vorbele acestea ale lui Iorga, tocmai citisem *Il Medioevo* a lui Gioacchino Volpe, ediția primă, scoasă la Florența în 1926. Era înainte de căderea comunismului, iar cartea se afla la „Secret” la bibliotecă, deoarece marele istoric italian fusese și un om politic fascist (în angrenajul lui Mussolini), scos din funcții după 1945. Dar cartea sa despre Evul Mediu nu avea nimic comun cu fascismul și era, în opinia unui profesor al meu care studiasse în Italia în perioada interbelică, importantă pentru formarea unui istoric medievist. Firește, nu am putut împrumuta eu cartea de la bibliotecă, dar a scos-o profesorul pe numele lui și mi-a dat-o pe ascuns, ca s-o citesc undeva în siguranță. De la Volpe am înțeles multe din mecanismele lumii medievale occidentale, dar el nu m-a lămurit în legătură cu ceea ce zicea Iorga despre Țara Românească.

Mai târziu, am văzut că ideea aceea – stranie atunci pentru mine – a lui Nicolae Iorga prin care Țara Românească a fost caracterizată drept stat „național” și „modern” încă din secolul al XIV-lea (secolul cristalizării sale) stârnisese, de-a lungul timpului, destule discuții, așa cum este firesc într-o istoriografie matură și într-o țară liberă. Las aici deoparte respingerea și interzicerea mult timp a unor asemenea idei și a lui Iorga însuși în anii comunismului (cu precădere în „obsedantul deceniu” și apoi până prin 1965), când era declarat „istoric burghez”, „naționalist” și „idealist”. Se spunea de pe-atunci pe la colțuri că, dacă nu l-ar fi omorât legionarii pe Iorga în 1940, l-ar fi omorât comuniștii proletcultiști după 1948, cum au făcut cu atâția alți patrioți români. Pentru acești comuniști români educați inițial la Moscova, Evul Mediu însemna, până la finele „epocii” lor, aproape exclusiv „relații de producție feudale”, se prelungea

1. Este titlul unei cărți clasice în domeniu (Ganshof, *Qu'est-ce que la féodalité?*).

2. De ea s-a ocupat, imediat după Al Doilea Război Mondial, Boutruche, *Seigneurie et féodalité*.

până spre 1800 și nu cunoștea existența națiunii. Era chiar o blasfemie atunci să vorbești despre națiune înainte de capitalism. Epoca Modernă începea în Europa cu „Revoluția Burgheză din Anglia” (1642-1649), iar la noi cu „Răscoala lui Horea, Cloșca și Crișan” (1784-1785), rebotezată, în unele cercuri restrânse, „revoluție”, ca să fim și noi în rând cu lumea¹. În Evul Mediu trona „neamul”, chiar dacă puținii istorici care aveau voie să călătorească în Occident pe atunci se căzneau să explice acest concept și să traducă (fără mare folos) termenul respectiv în limbi străine. Tot înainte de 1989, am aflat, din mai multe cărți împrumutate (direct sau prin interpuși) de la Biblioteca Lectoratului de limba franceză, despre „geneza medievală a Franței moderne”, despre națiunea franceză din secolele premoderne (secolele XIII-XV), despre revoluția industrială a secolului al XIII-lea, despre Renașterea carolingiană, despre „modernitatea” Franței de sub Filip al IV-lea cel Frumos (circa 1300) și despre sentimentele naționale manifestate de francezi și de englezi în timpul Războiului de O Sută de Ani (1337-1453). Tot pe vremea aceea, ajunsese la mine (nu mai știu pe ce cale, de la un profesor sau chiar de la o bibliotecă) o formă prescurtată, în engleză, a faimoasei lucrări a britanicului Arnold J. Toynbee, *A Study of History*, publicată între 1934 și 1961, în 12 volume. Cartea vorbea despre 19 (21) de civilizații principale, cărora li se puteau adăuga încă 8 (unele „abortive” și altele „arestate”). Viziunea lui Toynbee era ciclică: fiecare civilizație a pământului a trecut și trecea prin geneză, creștere, apogeu, decădere (tulburare) și dezintegrare. Multe dintre cele știute mi s-au cam zdruncinat atunci în minte, dar am mers înainte cu lecturile, cu întrebările și cu „anchetele” (cercetările).

Dar să vedem ce spune exact Nicolae Iorga într-un text al său, considerat semnificativ pentru această idee a modernității din Evul Mediu târziu: „Când părțile oltene și argeșene se uniră, după înfrângerea lui Litovoi de către unguri, pe la 1300, țara cea nouă se formează după o concepție originală, avându-și rădăcinile numai în tradiția proprie. E un caz de cristalizare politică spontană. Domnia e «a toată Țara Românească», și pentru întâia oară apare în Răsărit astfel o concepție națională echivalentă cu concepția teritorială, bază modernă pentru statele apusului Europei”². În alt loc și în alt moment, Iorga scria: „În timpurile cele vechi, românii nu făceau nicio deosebire în ceea ce privește ținuturile pe care le locuiau; pentru dânșii, tot pământul locuit de români se chema Țara Românească. Țara Românească erau și Muntenia, și Moldova, și Ardealul, și toate părțile care se întindeau până la Tisa chiar, toate locurile unde se găseau români. N-aveau câte un nume deosebit pentru deosebitele ținuturi pe care le locuiau și toate se pierdeau pentru dânșii în acest cuvânt mare, covârșitor și foarte frumos de: Țară Românească”³. Despre primul stat românesc cuprinzător format la sud de Carpați, istoricul spunea: „Așadar, când căpeteniile din munții românești au organizat un principat capabil să se mențină și să reziste pretențiilor ungare și invaziei

-
1. Fusese un timp când Evul Mediu și „orânduirea feudală” durau, în periodizările noastre de partid, până la Răscoala/Mișcarea lui Tudor Vladimirescu, în 1821 sau chiar până la Revoluția de la 1848-1849.
 2. Iorga, *Studii asupra Evului Mediu*, p. 414.
 3. Iorga, *Ceva despre Ardealul românesc*, p. 1.

otomane, ele au numit acest stat *Domnia a toată Țara Românească*, adică *Dominatio totius Terrae Romanae*¹. La fel: „Țara Românească”, odinioară întreg teritoriul locuit de români, s-a împărțit „în două domnii și, alături, o stăpânire străină”². Pentru Iorga, numele de „Țara Românească” „nu presupune un stat, ci presupune amintirea unui stat”; fusese odinioară aici, la Dunăre și la Carpați, un imperiu și amintirea lui, în ciuda migratorilor și a dominațiilor străine, a rămas: „Astfel, când cei de la Constantinopol rămâneau *Romei* politici, fiindcă păstrau realitatea imperiului, am rămas români pentru că nu ne puteam despărți de amintirea lui”³. „Domnul” continua, în conștiința populară, tradiția împăratului roman, care fusese *dominus*. Doar așa își explica istoricul moștenirea numelui de „domn” în titulatura principilor români, dăruiți cu putere venită „din mila lui Dumnezeu”. Moldova este consemnată tot de Iorga drept „Țara Românească a Moldovei”, iar existența celor două state românești cu putere politică românească este explicată prin cele „trei concepții principale”, care ar fi prezente în sufletele țăranilor: tradiția neîntreruptă a ideii de Imperiu Roman, caracterul geografic bine determinat al statului, adică moștenirea sau „marea moșie” confundată cu patria și interpretarea națională a statului, care este „Țara Românească”, adică „toată Țara Românească”⁴. Mai puțin se spune astăzi – fiindcă s-a spus acum câteva decenii prea mult – că numele obișnuit al Moldovei a fost, în multe cancelarii, la multe popoare și chiar în interiorul țării, acela de „Valahia”, adică „Țara Românească” sau „Țara Românească cea Mică” (*Valachia Minor*, fiindcă era mai mică de ani decât Țara Românească cea Mare sau cea Bătrână, *Valachia Maior*). Șerban Papacostea a reluat o parte din scrierile cele mai semnificative ale lui Iorga despre Evul Mediu românesc în 1984 și le-a dat o interpretare impecabilă, greu de contrazis, fiindcă a văzut în aceste scrieri constantele, liniile directe perene. A făcut-o cu experiența și competența medievistului de profesie.

Cred că aceste citate și memorii sunt suficiente pentru înțelegerea concepției lui Nicolae Iorga privind formarea și existența statului în Evul Mediu românesc. Citite astăzi, după atâta timp de la formularea lor, aserțiunile acestea se prezintă, totuși, pentru unii, fără sens sau cu sens naționalist⁵. Ca orice lucru omenesc, până și textele care par perpetue și etern valabile îmbătrânesc, capătă unde de perimare, devin pe alocuri vetuste. Intelectualul cercetător are nevoie, în cazul acestor texte, de spirit investigativ, de capacitatea de a face „anchetă” după sensul primar al cuvântului „istorie” la greci, de a discerne, de a alege durabilul. Dincolo de limbajul cu încărcătură romantică și plin de patos uneori, dincolo de epitetele neobișnuite astăzi, dincolo de

1. Iorga, *Studii asupra Evului Mediu*, p. 406.

2. *Ibidem*, p. 413.

3. *Ibidem*, p. 414.

4. *Ibidem*, pp. 414-415.

5. Noțiunea de „naționalism” are, ca multe cuvinte, istoria sa. În timpul lui Nicolae Iorga, a fi „naționalist” însemna aproape exclusiv dragoste față de propria națiune, în contextul dragostei și față de celelalte națiuni. Ulterior, ca toate „-ismele”, a ajuns și această noțiune să cuprindă un sens de exagerare și de confundare a sa cu xenofobia și cu șovinismul. Iorga, însă, atunci când se considera „naționalist”, cuprindea în acest cuvânt numai iubire și deloc ură.

întorsătura cronicărească a frazei, de exprimarea metaforică, se ascund aici anumite formulări pline de miez și există câteva afirmații de importanță capitală. Ele par nedemonstrate dacă le luăm așa, fruste, cum sunt puse în pagină, ca niște concluzii ori ca niște sentințe. Dar mi se pare că ele au fost demonstrate cu prisosință în scrierile lui Nicolae Iorga, imposibil de citit, de altfel, în întregime lor, într-o viață de om. Fenomenul Nicolae Iorga a făcut aceste afirmații despre statul din Evul Mediu românesc nu din spirit de aventură, nici din dorința de a epata, ci după laborioase cercetări, pe care le-a putut desfășura mai repede și mai bine decât majoritatea istoricilor de atunci și de după el.

Sintagma „când părțile oltene și argeșene se uniră” a fost și rămâne perfect valabilă. În secolul al XIII-lea, au fost două nuclee principale de putere politică la sud de Carpați: nucleul oltean, așezat pe axa Jiului (inclusiv pe Valea Jiurilor ardelene), cu dinastia Litovoi I (1247), Litovoi al II-lea (circa 1272-1279) și Bărbat (circa 1279 și următorii ani), pe de o parte, și nucleul muntean (argeșean), cu voievozii Seneslau (1247), Negru-Vodă (circa 1290), Tihomir (circa 1300), pe de altă parte. Aceste nuclee „se uniră” în jur de 1300, după înfrângerea lui Litovoi al II-lea de către unguri, după luarea în prizonierat a lui Bărbat (fratele lui Litovoi al II-lea), după răscumpărarea acestuia cu „o sumă nu mică de bani” și după domnia lui ulterioară scăpării din prizonierat. În ce fel și de ce a cedat autoritatea sa Bărbat (sau un urmaș al său) în favoarea voievodului de la stânga Oltului (unde domnise în epoca invaziei mongole Seneslau) este greu de spus și azi, în lipsa izvoarelor, dar se pot face presupuneri. Acestea nu intră în atenția mea acum, fiindcă nu ajută cu nimic în chestiunea de față. Că „țara cea nouă” s-a format după o „concepție originală”, cu rădăcini în „tradiția proprie”, este, de asemenea, corect. Nu știu nimic care să contrazică această afirmație. Înainte de 1300 exista o tradiție politică proprie a românilor, tradiție care cobora în timp cu secole întregi. Cu alte cuvinte, vreo patru-cinci secole înainte de 1300-1330 au trăit românii în statele lor mici până să facă „domnia a toată Țara Românească”. Nu văd cum Litovoi (din Țara Hațegului), Bărbat, Seneslau (de pe Argeș), Negru-Vodă (din Țara Făgărașului), Tihomir sau chiar Basarab ar fi aplicat vreun model politic de la sud de Dunăre ori de la Dunărea Mijlocie. Ei sunt prezentați ca „voievozi ai românilor” și atât. Pentru noțiunea de „cristalizare politică spontană” ar fi de discutat, dar discuția nu ar conduce nicăieri, pentru că „nici pune, nici rădică” lucrul, adică problema în cauză (cum ar fi spus Dimitrie Cantemir). Că domnia lui Basarab I, a fiului său și a urmașilor lor este „a toată Țara Românească” nu am nicio îndoială și voi reveni mai la vale asupra acestui subiect. Formula se găsește – adaptată locurilor – și în titulatura altor suverani (din Balcani, de exemplu), dar ea nu are la noi, în sensul său adânc, nimic imitat sau copiat. Concepția „națională” și „modernă”, în funcție de care s-a format Țara Românească după 1300 – concepție susținută de Nicolae Iorga – este, la prima vedere, ideea cea mai hazardată a marelui istoric. Ea pare să exprime fie un anacronism, fie o izbucnire „patriotică”, ieșită din contextul istoric al pregătirii Marii Uniri, al luptei de emancipare națională. Pare și chiar poate să le exprime pe amândouă. Nu exclud acest lucru *de plano*. Nicolae Iorga a fost un mare patriot român, un luptător pentru unitatea politică națională și un făurar al României Întregite. Adică Iorga a fost și un om de stat. Cam la fel erau toți marii istorici din țările europene de atunci, inclusiv

în centrul și vestul Europei. Ce să mai spun de țările din estul sau dinspre estul continentului? Nu cred, însă, că la Nicolae Iorga era numai asta. François Guizot și Jules Michelet legaseră, încă din secolul al XIX-lea, ideea de națiune franceză de Evul Mediu, așa cum făcuseră Johann Gustav Droysen și Heinrich von Sybel pentru spațiul german. În lumea britanică, William Stubbs, în *Constitutional History of England*, apărută în 1873-1878, cercetează formarea națiunii engleze în Evul Mediu. Primele studii sistematice care folosesc sintagma „națiune medievală” sau „națiune în Evul Mediu” au apărut în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Firește, marxistii au veștejit cu vehemență toate aceste lucruri și au exclus cu mare aplomb națiunea și modernitatea din Evul Mediu sau de la finele lui. Dar cercetări oneste și neideologizate au existat și au evidențiat deopotrivă sentimentele naționale, solidaritățile naționale și influxurile moderne de la sfârșitul Evului Mediu și perioada Renașterii. Nu se poate ca Nicolae Iorga să nu fi știut de aceste cercetări, de pionierat pe atunci în vestul Europei. Nu doar că a știut și a citat lucrările care le cuprindeau, dar, alături de Dimitrie Onciul, le-a și prelucrat pentru spațiul central și sud-est european și a abordat între primii tema la noi. Generația lui Gheorghe I. Brătianu le-a dus mai departe. De asemenea, Nicolae Iorga știa bine și periodizarea istoriei, încât să înțeleagă că intervalul 1350-1450 reprezenta sfârșitul Evului Mediu și că el anunța zorile modernității. Evul Mediu dura cam un mileniu (pentru unii se întindea de la fondarea Noii Rome în 330 până la căderea sa sub otomani în 1453), dar nu trecea de Renaștere. Or, Renașterea însemna Dante (1265-1321) și Petrarca (1304-1374) pentru unii, chiar dacă opera acestora nu avusese atunci, în epocă, ecou în spațiul românesc. Nicolae Iorga a privit întotdeauna istoria românilor în cadrul ei european, iar Europa, la 1330-1360 (când se fondează, după tradiție, cele două principate majore românești), se pregătea intens de modernitate, intrase (cel puțin în Italia) în Renaștere. Astfel, formarea Țării Românești putea foarte bine să fie în secolul al XIV-lea o realitate așezată pe criterii naționale (era vorba, în fond, despre țara românilor, nu a bulgarilor ori a ungarilor) și moderne (s-a creat la trecerea dinspre Evul Mediu spre Epoca Modernă). Modernitatea era cel puțin cronologică și se afla în acord cu occidentul Europei. Dacă Țara Românească era modernă și în sensul instituțiilor sale, al realităților sociale, economice, politice, culturale rămâne de discutat și, poate, de demonstrat de acum înainte. Cei mai mulți istorici actuali sunt sceptici în privința acestei presupuse „modernități” timpurii. Totuși, influxurile modernității puteau să fi influențat și lumea românească de la sud și est de Carpați, după cum voi încerca să arăt mai jos. Oricum, până să fi domnit Ludovic al IX-lea cel Sfânt (1226-1270) asupra unei Franțe unificate, trecuseră vreo patru-cinci secole de acumulări. O deosebire față de noi este aceea că toate formațiunile politice anterioare, de la Clovis (Clodovec) încoace, sunt prezentate ca fiind Franța sau Franțe reale, nu *ante litteram*, încât apare o continuitate chiar și acolo unde ea nu poate să fie. Nici poporul francez, constituit ca popor romanic, nu exista înainte de anii 800. În cazul românilor va fi fiind un decalaj cronologic și, în mod categoric, vor fi fiind deosebiri de structură în raport cu francezii, dar anumite ritmuri comune există, iar Nicolae Iorga, ca și Gheorghe I. Brătianu, ca și alții mari din generațiile lor și din aceea anterioară, a lui A. D. Xenopol, le vor fi văzut și le vor fi simțit. Ei, acești titani, au perceput cu acuitate ritmurile continentale comune. Evul Mediu de la noi nu se va

fi terminat la 1400 și nici între 1400 și 1500, ca-n Occident, dar spre 1550 tot avea să o facă, așa că decalajul pe care Nicolae Iorga nu l-a văzut sau nu a vrut să-l vadă nu este esențial. Esențial este conținutul acelei lumi europene care, deși avea „doi plămâni” creștini (cum ar fi spus papa Ioan Paul al II-lea), împărtășea anumite valori comune și complementare.

Faptul că ținuturile locuite de români și organizate instituțional în spiritul tradițiilor lor se chemau „țări românești” peste tot unde acestea existau s-a demonstrat de mult timp. Acest lucru nu mai este un secret pentru nimeni. „Țări românești” sunt consemnate cu zecile din Făgăraș și din Banat până în Maramureș și din Balcani până la Nistrul superior. De asemenea, numele etnic al românilor, acela care-i arată drept unici păstrători ai tradiției romane și ai numelui „poporului roman” (*populus romanus*) în estul Europei, este o realitate de necontestat, recunoscută de toți specialiștii serioși. Mai erau „romani” în regiune, în Imperiul Roman de Răsărit (pe care istoricii de după secolul al XVI-lea aveau să-l numească „bizantin”), dar aceștia se chemau „romani” (de fapt „romei”) în sens politic, în sensul că făceau parte dintr-un stat numit „roman”, deși limba lor era greacă. La fel se întâmpla și în Occident, unde imperiul reînviat la anul 800 și apoi revigorat în secolul al X-lea se va chema „romano-german” sau „roman de națiune germană”: cetățenii lui erau „romani”, dar ca etnie erau germani. Românii erau, însă, „romani” de viță și păstrasera în mod organic amintirea Romei, de unde le veneau cu-adevărat originea (în parte), limba și numele. Ei erau romani și ca „cetățenie” (a strămoșilor lor) și ca etnie (vorbeau latina așa cum se transformase ea în sud-estul Europei). Nimic nu era artificial sau politic în statutul lor, din acest punct de vedere etno-lingvistic. În timp ce bizantinii erau romani de formă, românii erau romani de fond. Iorga zice că nici politic nu era vreo incongruență, fiindcă țara era română sau românească de la *Terra Romana*, domnia avea autoritatea supremă de la *dominium* și de la *dominus*, iar „domnia a toată Țara Românească” era amintirea acelei *dominatio totius Terrae Romanae*, de când împărații, ajunși să fie, la finele secolului al III-lea, „domni” (*domini*), își exercitau cu forța cunoscută puterea absolută¹. Nicolae Iorga vrea să spună că noi, românii, nu știm bine cum am trăit politicește în Evul Mediu timpuriu (sau, mai exact, nu știm bine cum au trăit strămoșii noștri), dar știm cum am făcut-o la finele lumii medievale și la începuturile modernității, când ne-am creat nuclee politice naționale, adică pe baze etnice. Regatele Poloniei și Ungariei erau multinaționale și pluriconfesionale (mai mult de jumătate din populația acestor regate era ne-poloneză și, respectiv, ne-maghiară); bulgarii și sârbii își creaseră aproape de-a dreptul, prin imitație, imperii (țarate), tot hibride și opuse Constantinopolului; Imperiul răsăritean zăcea muribund la mare depărtare și era asaltat deja de turcii otomani; Roma veche era putere universalistă de altă confesiune creștină, situată și mai departe de Dunărea de Jos decât Noua Romă. Românii trăiseră în Evul Mediu cu amintirea Romei și a instituțiilor ei, în mici formațiuni politice (numite de Iorga „Romanii”), adică în țări chemate (de la un timp) invariabil „românești”. La sfârșitul Evului Mediu, românii

1. În istoria Imperiului Roman există, cum se știe, o perioadă politică destul de lungă numită „Dominat”. În timpul Dominatului, teritorii largi din fosta Dacie nord-dunăreană și din Moesia au făcut parte efectivă din Imperiul Roman.